

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Том / Volume XXIII (2015),
Книжка / Issue 1

ВОЕННОПЛЕННИЦИТЕ В БЪЛГАРО-СРЪБСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПРЕЗ РАННОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ

Янко ХРИСТОВ

THE PRISONERS OF WAR AND RELATIONS BETWEEN BULGARIA AND PRINCIPALITIES OF SERBS IN THE EARLY MIDDLE AGES

Yanko HRISTOV

Abstract: It is doubtless that attempts to present the relations and struggles between the First Bulgarian state and principalities of Serbs since the second quarter of the 9th century onwards are a challenging task. Of course the vast majority of research initiatives are highly dependent on the nature and quantity of the preserved written evidences. The peculiarities of the source base on the history of Early Medieval Bulgaria and even to a larger extent quite modest volume of notices about the earliest history of Serbs from their settlement on the Balkans until the beginning of the 11th century reduce the aspects that can be traced. However, the problem of prisoners of war and abducted population provides an opportunity for inflicting some additional touches.

Key words: Bulgarian-Serbs relations; prisoners of war; captives/captivity; abduction; imprisonment; integration

Българо-сръбските отношения през Ранното средновековие отдавна привличат вниманието на учените [Шафарик, П. 1847, с. 411 – 416; Палаузов, С. 1852, с. 18 – 21, 51 – 53; Гильфердинг, А. 1868, с. 41 – 43, 52 – 53, 103 – 110, 157 – 174, 213 – 221; Дринов, М. 1875, с. 34 – 53, 136 – 152; Грот, К. Я. 1880, с. 177 – 199; Славковић-Срећковић, П. 1884, с. 172 – 191, 199 – 200; Иречек, К. 1886, с. 185, 213 – 216; Иречек, К. 1978, с. 112 – 120]. Независимо от интереса, изследователските инициативи са силно зависими от характера и количеството на достигналите до наши дни писмени сведения. Особеностите на изворовата база за историята на Първата българска държава, и в още по-голяма степен – подчертано скромният обем известия за най-ранната история на сърбите – от настаняването им на Балканите до началото на XI век, редуцират аспектите, които могат да бъдат проследени. При това иде реч не за пътен и последователен разказ, а най-вече за отделни моменти от средата и третата четвърт на IX, началото на X и зората на XI век.

Все пак, макар и да не са достатъчни за реализиране на цялостно изследване, податките в наличните наративи позволяват открояването на някои щрихи за ролята на военнопленниците в българо-сръбските конфликти през периода. Отправна точка в научните дирения е съчинението *De Administrando Imperio* [нататък *DAI*] на император Константин VII Багренородни (913/945 – 959). То е съставено към средата на X век (между 948 и 952 г.) и се състои от *Предисловие* и 53 различни по обем етнически, географски и тематично обособени глави и е изцяло в духа на византийските идеологически претенции за световно господство. В текста, въпреки тенденциозността, се описват и коментират множество по-ранни събития и процеси, случили се в сферите на непосредствен военно-политически, стопански и религиозно-културен интерес на Византия в Северното Причерноморие, Кавказ и на Балканите. В гл. 32, наименувана *За сърбите и страната, в която сега живеят* е поднесено най-ранното сведение за българо-сръбски сблъсък през Средновековието – войната между кан Пресиян (836–852) и Властимир (ок. 830 – ок. 850/60), княз на Сръбската архонтия, с център

източно от Динарската верига. С оглед на повечето детайли като че ли по-интересно е описанието (пак в гл. 32 на *DAI*) на по-късните действия на княз Борис-Михаил (852–889) срещу сърбите. Както е добре известно, отново се споменава за български неуспех. Съгласно известията на император Константин VII Багренородни, след втората българо-сръбска война между двете страни настъпва относително продължителен и взаимноизгоден мир¹. Той е нарушен при мащабното противопоставяне между България и Византия от началото на X век. Невъзможността да се отблъснат Симеоновите армии в открити сражения принуждава управляващите кръгове в Константинопол да полагат нееднократни усилия, за да въвлекат българи и сърби във военни действия помежду им [**Constantine Porphyrogenitus**, 1967, p. 32_{81–116}].

С известни уговорки, най-вече поради факта, че иде реч главно за княжество Дукля, следващият момент, който има отношение към очертаната проблематика, е при управлението на цар Самуил (997 – 1014). През огромна част от времето между 976 и 1014 г. основното внимание на споменатия български владетел е концентрирано в източна и югоизточна посока, в противодействие на византийските опити за ликвидиране на Българската държава. Независимо от това, по време на проточилата се война с Империята, цар Самуил временно насочва силите си и на запад. При един от тези моменти нахлува по Далматинското крайбрежие, опустошава селищата и достига до гр. Задар. По обратния път българските войски следват различен маршрут и вместо по брега на Адриатическо море се придвижват през вътрешността, минавайки през Босна и Рашка. Сведенията за похода идват основно от компилативното и не особено прецизно летописно съчинение (познато по късни преписи) на анонимен свещеник в гр. Бар, назоваван в научните среди „Дуклянски презвитер“ (или само „Дуклянецът“). Към тях може да се добавят известията за Самуиловите дъщери у Йоан Скилица и информацията в късните жития и служби за св. Йоан Владимир. При използването на данните от въпросната летописна творба трябва да се имат предвид проблемите с идентификацията на личности и географски обекти, датиранието и достоверността, тъй като в текста са включени и разнородни местни сказания в доста легендарен вид. С всичката условност и резерви около ползването на творбата като исторически извор, следва да се отбележи схващането, че податките за дуклянския княз Йоан Владимир (†1016) идват от незапазено житие, писано след прославянето на княза като светец².

При разглеждане на ролята на военнопленниците в българо-сръбските отношения през Ранното средновековие трябва да се отчетат две много съществени особености. Първата е свързана с това, че до времето от втората четвърт – средата на IX век, за което се отнасят най-ранните сведения за разглеждания аспект, в Първата българска държава вече е натрупан значителен опит и са изпробвани различни решения спрямо военнопленниците въобще. Което е резултат както от традициите на прабългари и славяни от епохата на разселванията, така и от честите военни действия с различни противници, които българските владетели водят още с първите стъпки по изграждане на Дунавска България. Втората особеност е не по-малко значима. Тя далеч надхвърля тясно българския контекст. Средновековните схващания за военнопленници (разбираемо) не съвпадат със съвременните. Неотдавна израелският учен Ю. Ротман (Yuval Rotman) специално акцентира, че в Източното Средиземноморие схващането се простира не само до пленени по време на сблъсъците воители от всякакъв ранг, но и до жителите от региона на военните действия, отвлечени от вражеските армии най-често при разоряване и набези на чужда територия или след победни сражения [**Rotman, Y.** 2009, p. 25 – 30].

Когато става дума за попаднали в български плен през Ранното средновековие, определено най-многобройни са сведенията за такива при конфликтите между Първата българска държава и Империята. Податките, които имат отношение към разглежданата проблематика, са разпределени неравномерно за целия дълъг период от последната четвърт на VII до началото на XI век. Въпреки това, в общи

¹ В рамките на статията всички приложени цитати от *De Administrando Imperio* са по българския превод в поредицата *Извори за българската история*. Вж.: **Константин Багренородни**, 1964, с. 98 – 220. Вж. също: **Константин Порфирогенит**, 1959, с. 9 – 74. Позоваванията и коментарите са по критичните издания: **Constantine Porphyrogenitus**, 1967, p. 29 – 36, 122 – 165; **Константин Багрянородный**, 1991, с. 110 – 163, 361 – 388. За мира между княз Борис-Михаил и Властимировичи, срв.: **Георгиев, П.** 2001, с. 91 – 104; **Ангелов, Д.** 2004, с. 259 – 263.

² Цитатите по-долу са по превода на Дуклянски летопис в поредицата *Извори за българската история*. Вж.: **Дуклянски летопис**. 1965, с. 173 – 179. Срв. също така: **Шишић, Ф.** 1928, с. 82 – 105, 122 – 126, 164, 179 – 184, 331 – 342; **Mošín, V.** 1950, s. 23 – 36; **Мијушковић, С.** 1988, с. 9 – 89, 125 – 131; **Тъпкова-Займова, В.** 2001, с. 51 – 63.

линии, позволяват да се проследи какво се случва със заловените византийски войни и отвлеченото население предимно, но не единствено от Източна Тракия. Съдбата им варира в широки рамки: 1) избиването им в близост до зоната на военни действия и почти непосредствено след сражения; 2) отвлечане на север от Стара планина за откуп и размяна; 3) разпределяне и настаняване в страната като слуги и роби; 4) заселване при определени условия в отдалечени региони на българската държава; 5) връщане на противника след преднамерено осакатяване; 6) продажба в робство извън българските владения и т.н.³.

Споменатото, с известни нюанси, като цяло следва общи закономерности. Скицираната вариативност на множество опции не дава яснота около мотивите, които диктуват посочените практики [срв.: **Simeonova, L.** 1998, pp. 75 – 104; **Симеонова, Л.** 1999, с. 3 – 20 (особено с. 13 – 18); **Trombley, F.** 2004, p. 147– 161; **Ramadān 'Abdal-'Aziz, M. A.** 2009, p. 155 – 194; **Rotman, Y.** 2012, p. 25 – 46]. Обективните фактори условно се групират в три основни насоки: първата се отнася до избиване (и осакатяване) на военнопленници. Условието на сблъсъците с Византия през езическия период на Първата българска държава не допринасят особено за милостиво отношение към попадналия в плен враг. Не трябва да се пропуска обаче и стремежът след победна битка трайно и бързо да се редуцира военният потенциал на Империята, като същевременно не се губи време и ресурс и се използва тактическото преимущество за крайния успех във войната. Освен нуждата от бързо разгръщане на победилата войска, за постигане на стратегическите цели на българското командване не бива да се подценява и чисто психологическият аспект на масовите екзекуции. Те деморализират противника и водят до отказ от поемане на нови рискове в открити сражения⁴. Втората основна линия е свързана със запазване живота на пленените с цел възможно по-бързото извличане на пряка печалба чрез предлагането им за откуп или продажбата в робство [срв.: **Христов, Я.** 2012, с. 18 – 23; **Христов, Я.** 2013, с. 42 – 53]. Третата група мерки се обуславя от това, че невинаги е преследван незабавен ефект. Тя включва най-вече дългосрочни решения – затваряне на пленените за неопределено време до постигане на желан мир и размяната за съплеменници, намиращи се в ръцете на врага, както и опити за интеграция на пленени и похитени (без значение принудителна или доброволна), в стопанските и военно-политическите структури на Българската държава [**Кодов, Х.** 1962, с. 143 – 155; **Дуйчев, И.** 1972, с. 513 – 528]⁵.

Въпросът, до каква степен споменатите практики спрямо военнопленниците са прилагани и при военните действия на българските владетели срещу сръбските групи на Балканите и дали влияят на отношенията между враждуващите страни при приключване на конфликта, има своите основания. Доколкото може да се съди по известията, е трудно да се каже нещо по-конкретно за ролята на военнопленниците в българо-сръбската война по времето на кан Пресиян. Текстът сочи, че до регистрирания неуспешен опит да бъдат завоювани владенията на княз Властимир контактите са добросъседски и приятелски. Новобългарският превод в поредицата *Извори за българската история* гласи: „... До управлението на Властимир българите живеели в мир със сръбите, обичали се едни други и понеже имали и обща граница, намирали се в робско подчинение спрямо императорите на ромеите и били облагодетелствани от тях. При управлението на същия Властимир, архонтът на България Пресиян отворил война на сръбите, искайки да ги подчини. Като воювал три години, той не само че не постигнал нищо, но и погубил по-голямата част от своята войска...”

³ Дори и при наличната ситуация с изворите, известията в конкретната насока не са малко. Вж.: **Бешевлиев, В.** 1992, с. 165 – 175; **Теофан Изповедник**, Хронография. – **ГИБИ**, III, с. 279; **Scriptor Incertus**. – **ГИБИ**, IV, с. 22 – 24; **Георги Монах**, Хроника. – **ГИБИ**, IV, с. 56; **Житие на Йоаникий**. – **ГИБИ**, IV, с. 135; **Патриарх Николай Мистик**, Писма. – **ГИБИ**, IV, с. 256 – 257; **Писма на Роман Лакапин до цар Симеон**. – **ГИБИ**, IV, с. 300, 312 – 313; **Продължителят на Теофан**, Хронография. – **ГИБИ**, V, с. 119, 122 – 123; **Лъв Граматик**, Хронография. – **ГИБИ**, V, с. 156 – 158; **Псевдо-Симеон**, Хронография. – **ГИБИ**, V, с. 170 – 173, 176, 179; **Георги Кедрин – Йоан Скилица**, Кратка история. – **ГИБИ**, VI, с. 244; **Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon**, 2006, p. 275₉₄ – 276₁₀₀.

⁴ **Теофан Изповедник**, Хронография. – **ГИБИ**, III, с. 279, 287 – 289; **Scriptor Incertus**. – **ГИБИ**, IV, p. 17 – 19; **Житие на Никифор от дякон Игнатий**. – **ГИБИ**, IV, с. 36; **Георги Монах**, Хроника. – **ГИБИ**, IV, с. 56; **Житие на Йоаникий**. – **ГИБИ**, IV, с. 134 – 135; **Йосиф Генезий**, Царе. – **ГИБИ**, IV, с. 321; **Продължителят на Теофан**, Хронография. – **ГИБИ**, V, с. 110 – 111, 130 – 132; **Лъв Граматик**, Хронография. – **ГИБИ**, V, с. 163 – 164.

⁵ **Лъв Граматик**, Хронография. – **ГИБИ**, V, с. 155 – 157; **Мъченичество на 15-те Тивериуполски мъченици**. – **ГИБИ**, IX/2, с. 63 – 64.

[Константин Багренородни, 1964, с. 209]. Липсата на по-тясна хронологическа конкретност е очевидна. Известието, че българският владетел Пресиян води неуспешна тригодишна кампания, дори и да се приеме за абсолютно достоверен факт, а не за обща фраза за продължителност и безрезултатност, не носи ясна датировка [Constantine Porphyrogenitus, 1967, р. 32₃₉₋₄₂]. Възможните решения варират от около 836 г. за начало, до 852 г. за край и не съдействат достатъчно за определяне на долната граница на Властимировото управление. Уточнението, няколко реда по-долу в гл. 32 на *DAI*, че князът има зрели синове, също не помага особено. Не е задължително конфликтът с българите да избухва дълго преди смъртта на Властимир. Съгласно текста сблъсъкът видимо не е обвързан като датировка с началните етапи по утвърждаване властта на княза, а просто е „разположен” в рамките на управлението му [Динић, М. 1978, с. 37 – 41; *Историја српског народа*, 1981, с. 147 – 148; Живковић, Т. 2006, с. 24 – 25]. Разбира се, свръхкритичност към цитирания фрагмент, както и към цялата гл. 32 на *DAI*, е излишна. обстоятелството, че творбата е силно повлияна от византийските политически концепции не е причина за пълно пренебрегване или абсолютно подценяване на историческата информация в нея. Напротив, творбата има ясна практическа насоченост и е съставена с идеята да се ползва като наръчник при вземане на решения в ключови за имперската външна политика региони [Jenkins, R. J. H. 1967, р. 7 – 14]. С оглед на състоянието на изворовата база, податките са практически единственото свидетелство за аспекти около военнопленници в най-ранните българо-сръбски отношения през Средновековието. В тази връзка интерес предизвиква квалификацията „... живеели в мир... обичали се едни други и понеже били съседи и имали обща граница...” [Константин Багренородни, 1964, с. 209]⁶. Може само да се предполага как и кога са установени контактите между Първата българска държава и сръбските групи във вътрешността на полуострова и доколко приятелски са били всъщност. Причината е основно в това, че докъм началото на IX век, поради ролята на Аварския хаганат и географската разчлененост и обособеност на населяваните от тях земи, сърбите, източно от Динарската верига все още са отвъд обсега и на Византия, и на франките [Ферлуга, Ј. 1968, с. 55 – 66; Klaić, N. 1971, р. 165 – 212; Тъпкова-Заимова, Т. 1987, с. 116 – 124; Reuter, T. 1990 [2006], р. 391 – 405; Ančić, M. 1998, р. 27 – 41; Wolfram, H. 2001, р. 233 – 245; Матанов, Хр. 2002, с. 70 – 74, 83 – 84; Ћирковић, С. 2004, с. 18 – 23; Алимов, Д. Е. 2011, с. 101 – 142; Новаковић, Б. 2012, с. 75 – 86]. Същевременно, макар че още до управлението на кан Крум (ок. 800–814), българската държава е преодолела политическата нестабилност, в териториално отношение тя все още е ограничена между южните склонове на Карпатите и хребета на Стара планина. Властта на Плисковските владетели, при това по-скоро под формата на съюз и покровителство над славянските групи, преди 796 – 804 г., едва ли върви твърде западно отвъд р. Тимок.

Подобна особеност не предполага към зората на деветото столетие „обща граница“ между Първата българска държава и сърбите. Кое то в никаква степен не изключва установяване на порегулярни връзки помежду им. Един от етапите за такъв тип активност в общобалкански план е през първата четвърт на IX век, след Каролингските успехи в Северния Адриатик и след ликвидирането на Аварския хаганат. *Анали на Франкското кралство* свидетелстват ясно за интензивност на контактите между военни и политически елити по Средния Дунав, по долините на р. Сава и р. Драва и въобще в Западните Балкани около „въстанието“ на княз Людевит Посавски. Има сведения за неназован по име сръбски вожд и владени от сърби земи в рамките на старата римска провинция Далмация. Разбира се, известието е в контекста на желанията за по-сериозни франкски позиции в тази част на полуострова [Annales Regni Francorum, 1895, р. 155 – 161; Carolingian Chronicles, 1972, р. 104 – 113; Ronin, VI. 1985, р. 39 – 57; Fine, J. V. A. 2006, р. 34 – 36; Živković, T. 2011, р. 395 – 396]. Първата българска държава и сръбското княжество с център източно от Динарите е възможно да установяват по-тесни връзки и малко по-късно – при опитите на тимочани, браничевци и аבודрити да се откъснат от български контрол и да се възползват от системата на погранични съюзи и покровителство на Франкската империя при император Людовик Благочестиви (813 – 840). Междувременно, превръщането на България от ограничен по обхват и ресурси, относително хлабав съюз на номадско ядро и заварени земеделци в мощна и голяма ранносредновековна държава, редуцира амбициите на Каролингите в Югоизточна

⁶ Всъщност, съмненията в конкретната насока са доста отдавнашни, но мотивите им все още продължават да звучат актуално и днес. Срв.: Грот, К. Я. 1880, с. 181 – 182.

Европа и повишава геополитическото значение на славянските групи и техните политически обединения (архонтии) по Адриатическото крайбрежие и отчасти във вътрешността на полуострова [Ферлуга, **Ж.** 1957, р. 45 – 86; **Gjuselev, V.** 1966, р. 15 – 39; **Klaić, N.** 1971, р. 221 – 247; **Ферлуга, Ж.** 1971, р. 76 – 81; **Кошчак, В.** 1980 – 1981, р. 291 – 328; **Тъпкова-Заимова, В.** 1987, с. 121 – 122; **Ракова, С., Матанов, Х.** 1991, с. 150–151; **Ферјанчић, Б.** 1997, с. 9 – 30; **Апчић, М.** 2000, р. 50 – 103; **Оболенски, Д.** 2001, с. 96 – 137; **Матанов, Х.** 2002, с. 74 – 78, 84 – 90; **Живковић, Т.** 2001, с. 9 – 44; **Mužić, I.** 2006, р. 79–130; **Sophoulis, P.** 2011, р. 399 – 407; **Gračanin, H.** 2013, р. 3 – 22; **Komatina, P.** 2010, р. 55 – 82].

Стремежът и на българските, и на византийските управляващи кръгове да наложат благоприятна за амбициите им линия на поведение на сръбските князе, е открит в ситуацията след войната на княз Борис-Михаил срещу синовете на княз Властимир от третата четвърт на IX век⁷. Константин VII Багренородни отбелязва за неуспешната кампания на българския княз покръстител в гл. 32 на *DAI* следното: „...След смъртта на княз Властимир, управлението на Сърбия взели тримата му сина Мутимир, Строймир и Гойник, като си разделили страната. В това време станал княз на България Михаил-Борис, който искал да отмъсти за поражението на баща си Пресиам и им отворил война. Сърбите му нанесли такова поражение, че пленили и оковали сина му Владимир с дванадесет велики боляри. Тогава от скръб за сина си и по неволя сключил мир със сърбите. Искайки да се върне в България и бойки се да не би сърбите по пътя да му устроят засада, той поискал за охрана синовете на княз Мутимир Бран и Стефан. Те го завели невредим до границата – именно до Раса. За тази услуга Борис-Михаил им дал големи подаръци. И те му дали от своя страна като подаръци два роба, два сокола, също и две кучета и осемдесет кожуха. Това българите наричат споразумение. Не след дълго тримата братя, сръбските князе, се скарали помежду си. Единият от тях Мутимир надделял и понеже искал сам да има управлението, заловил двамата и ги изпратил в България...” [Константин Багренородни, 1964, с. 209].

Подобно на предходната война между кан Пресиан и княз Властимир, отново има неяснота с хронологията. Най-ранният възможен момент за конфликта е непосредствено около възкачването на Борис на канския престол в 852 г. Участието на сина му Владимир в сраженията прави подобна ранна дата доста дискуссионна. Твърде късна датировка – около 880 г., пък противоречи на усилията на българския княз покръстител по Средния Дунав и спрямо хърватите, като оставя на заден план и предизвикателствата вътре в страната след религиозната промяна. Предвид налагането на еднолична власт на княз Мутимир в сръбската архонтия източно от Динарите и информацията в адресирано до последния писмо на папа Йоан VIII (872 – 882), датирано към май 873 г., може да се предполага, че втората българо-сръбска война се разиграва до пролетта на споменатата година⁸.

Специално, що се отнася до ролята на военнопленниците в конфликта, шрихите в цитирания пасаж са налице. За сръбски пленници в български ръце не се споменава, но Константин VII Багренородни уточнява, че след разгрома на българските войски най-големият Борисов син – Владимир (Расате) и дванадесет велики боили са заловени от противника. Ако се съди по уверенията на автора, тяхното задържане се оказва решаващо за търсене на мирно решение [Constantine Porphyrogenitus, 1967, р. 32⁴⁴⁻⁵⁷]⁹. Въпреки че е надвит на бойното поле, българският владетел успява да се възползва от ситуацията, подкрепя установяването на еднолична власт от княз Мутимир и постига подходяща за България външнополитическа линия на сръбското княжество [Павлов, П. 2008, с. 136 – 145]. За жалост, детайлите на процеса, при настоящото състояние на изворовата база, остават скрити. Все пак показателно е, че мир, сключен за освобождаване на представител на българската управляваща династия и група висши аристократи – военнопленници при сърбите, продължава със заточение/изгнание (заложничество – ?!) на членове на сръбската княжеска фамилия в Плиска.

⁷ За ролята на България върху развитието на сръбското княжество през втората половина на IX– първата четвърт на X век виж: **Литаврин, Г.** 1994, с. 30 – 37; **Живковић, Т.** 2005, с. 81 – 89.

⁸ За различните датировки и мотиви: **Златарски, В.** 1927, с. 36 – 39; **Гюзелев, В.** 1969, с. 66 – 70; **Максимовић, Љ.** 1979, с. 69 – 75; **Ангелов, Д., Кашев, С., Чолпанов, Б.** 1983, с. 253 – 256; **Благојевић, М.** 1997, с. 50 – 51; **Божилов И., Гюзелев, В.** 1999, с. 187 – 188; **Живковић, Т.** 2006, с. 34 – 35; **Živković, T.** 2013, р. 44 – 46.

⁹ Сръв. българския и сръбския преводи: **Константин Багренородни**, 1964, с. 209, б. 10; **Константин Порфиригенит**, 1959, с. 51 – 52, б. 66; **Георгиев, П.** 2001, с. 91 – 104; **Ангелов, П.** 2004, с. 259 – 263.

В гл. 32 от *DAI* има и кратки сведения за съдбата на Властимировичи в България. С известна доза предпазливост може да се допусне, че в тази си част творбата е силно сбит преразказ на по-подробна информация, до която император Константин VII Багренородни е имал достъп. За Гойник не се споменава да влияе на борбите за сръбския престол или на българо-сръбските отношения. Въпросът дали Гойник е затворен или е под друга строга форма на ограничителен режим, на настоящия етап е обречен да остане без отговор. Предполага се, че амбициите на Гойник за власт в Сърбия са парализирани и от задържането на сина му Петър като заложенник в двора на княз Мутимир [**Беклић, Ђ.** 2009, с. 683 – 688]. Не е изключено също така към края на IX век Гойник вече да не е между живите. В подкрепа на подобно предположение е тъкмо информацията за княз Петър Гойникович (892 – 917). Бившият политически заложенник, а после и беглец в Хърватия, в началото на 90-те години на IX век завзема властта в Сърбия и се справя не с един, а с два последователни опита да му отнемат престола. Също така, според текста на гл. 32 от *DAI*, той съумява да изгради мирни отношения с новия български владетел Симеон (893 – 927), но няма и намек да иска връщането на баща си [**Constantine Porphyrogenitus**, 1967, р. 32₆₀₋₈₁]. Спрямо Клонимир – синът на Строймир, се прилага изпитано средство за интеграция на чужденци. По повеля на княз Борис-Михаил той е оженен за българка. От този брак се ражда бъдещият сръбски княз Чеслав Клонимирович (нач. на 30-те години на X век – ?). Едва ли избраницата е случайна, щом като лично българският владетел се ангажира със сватбата. Кое то пък сочи, че изпратените от княз Мутимир в България като заточеници/изгнаници представители на сръбската управляваща фамилия са третираны добре. Допълнителни основания в полза на твърдението, че Строймир и синът му се радват на известна свобода, идват и от неуспешния опит на Клонимир да завземе властта в сръбските земи, и от неотдавна добилия известност златен печат с легенда „†Κ(βρι)εβοιθ(ει) Στροΐμιρ” [**Živković, T.** 2007, р. 23 – 29]. Материалът, изработката, датиранието и особеностите на надписа и кръста не предполагат случаен притежател. Всъщност, тъкмо отсъствието на каквато и да е титла е сред мотивите за атрибуция на печата. Трябва да се признае, че с оглед на отношенията между княз Борис-Михаил и княз Мутимир твърдението, че при престоя му в България Строймир Властимирович не може официално да ползва титла, изглежда напълно основателно.

Необходимо е изрично да се уточни, че предадените от княз Мутимир членове на сръбското княжеско семейство не бива да се възприемат като военнопленници, дори в най-широкия смисъл на средновековните схващания. Известията за съдбата им обаче заслужават да бъдат споменати, тъй като кореспондират с мерки, приложени на по-късен етап в Първата българска държава спрямо същински военнопленници – висши представители на политическия елит. През първата четвърт на X и към началото на XI век, при цар Симеон и цар Самуил, при цялата специфичност и различната военно-политическа конюнктура на Балканите, от българска страна се наблюдава постоянство във вземаните решения. Два аспекта са особено отчетливи. От една страна е търсен начин склонните към антибългарска политика сръбски князе да бъдат заловени и държани в плен, а от друга, представителите на княжеските семейства са обвързвани с бракове и съюзи и дори получават подкрепа за връщането или издигането им на власт.

Ако се съди по сведенията в 32 гл. на *DAI*, като български пленник завършва живота си иначе доста успешно управляващият княз Петър Гойникович. Срещу него, малко след катастрофалния за византийците разгром край р. Ахелой и последвалия нов неуспех при Катасирти от 917 г., е изпратена българска войска начело с боярите Теодор Сигрица и Мармаис. „...И тъй българите приближили с измама сръбския княз – отбелязва император Константин VII Багренородни, допълвайки – при все че му били кумове и били потвърдили с клетва, че няма да претърпи от тях нищо вражеско, измамили го да дойде при тях, веднага го вързали и закарали в България, където той умрял в тъмница...” [**Константин Багренородни**, 1964, с. 211]. Съгласно поднесената информация няма реални бойни действия в сръбските земи при пленяването на княза. Друг е въпросът дали да се приеме безрезервно твърдението, че е измамен от командирите на българската армия. Не бива да се изключва и възможността, респектиран от Симеоновите победи или поради някои други (за жалост премълчани от император Константин VII Багренородни) съображения, княз Петър Гойникович да се предава сам, за да избегне разоряване на страната си. В групата на сръбските князе затворници, държани в България, следва да се прибавят още двама. Възприемането на първия от тях – Захарий, син на Прибислав и внук на Мутимир, като военнопленник е спорно. Той е заловен от самите сърби при злополучния му

опит за узурпация в началото на 20-те години на X век срещу българския поставеник княз Павел Бранович (917 – 923) и изпратен на цар Симеон. За разлика от него, дуклянският княз Йоан Владимир, независимо че се предава сам, трябва да се счита за военнопленник, тъй като според наличните известия по това време текат активни военни действия [**Константин Багренородни**, 1964, с. 211; **Дуклянски летопис**, 1965, с. 174].

Съхранените сведения за отношението на сръбските владетели спрямо български военнопленници при опитите за отблъскване на Симеоновите отряди не сочат придържане към решенията, използвани по-рано от князете Мутимир, Строймир и Гойник при конфликта им с княз Борис-Михаил. В края на първата четвърт на X век успехите на византийската дипломатия в привличането, първо, на издигнатия с българска помощ княз Павел Бранович, а впоследствие и на заменилия го отново с българска подкрепа княз Захарий Прибиславич (923 – 924), водят до избухване на нова българо-сръбска война. Срещу сръбските владения са организирани два похода. Какво става с редовите войскари след неуспеха на първия поход, в *DAI* не се съобщава, но има ясно упоменаване за отношението спрямо водачите. Познатите от предходните начинания Мармаис и Теодор Сигрица са убити, а главите и оръжието им са изпратени „*като трофеи*” на император Роман Лакапин (920 – 944) [**Constantine Porphyrogenitus**, 1967, р. 32_{99–116}]. С това възможността след сръбския военен успех висшите военнопленници да бъдат използвани за постигане на удовлетворяващо мирно решение е пропиляна. Липсата на последователност, жаждата за лично отмъщение у княз Захарий Прибиславич (бивш български пленник) и неадекватната оценка на ситуацията стопяват шансовете в подобен план. Показната жестокост се оказва контрапродуктивна. Цар Симеон изоставя идеята да сменя на сръбския престол едно протеже с друго и пристъпва към завладяване на княжеството. Тъкмо по отношение на завоеванието, както се забелязва, се прилагат и решения, които не са свързани само с военнопленници аристократи, но имат и по-масов характер. Описанията на император Константин VII Багренородни не са кой знае колко обилни, но основните моменти се открояват: „...*Симеон отново изпратил войска с Книн, Имники Ицвоклия срещу княз Захарий, като проводил с тях и Чеслав. Тогава Захарий, изплашен, избягал в Хърватия. Българите известили жупаните да дойдат при тях и да приемат за княз Чеслав, измамили ги с клетви, завели ги до първото селище и веднага ги оковали. После влезли в Сърбия и вдигнали целия народ от мало до голямо и го закарали в България. Някои пък избягали и отишли в Хърватия и страната запустяла...*” [**Константин Багренородни**, 1964, с. 211 – 212].

Проявата на разумно съмнение към твърдението, че сръбското княжество с център източно от Динарите наистина „запустява”, е несъмнено основателна. Същевременно трябва да се признае, че цар Симеон нееднократно в своите военни кампании прилага отвличане и депортации на големи групи население. При това този похват, познат от времето на кановите езичници от първата половина на IX век, е част от механизмите за натиск спрямо противника и е използван през цялото му управление¹⁰. В този смисъл, макар с несъмнената и на места твърде сериозна тенденциозност в текста на *DAI*, не изглежда нелогично, че през 924 г. княз Захарий не дочаква сраженията и бяга от страх в Хърватия, а жупаните са събрани и оковани, след което има масово пленяване и отвличане на население в България при завладяването на сръбските земи. Според известия на Константин VII Багренородни, възстановяването на сръбското княжество, повторното му заселване и постепенното завръщане на населението започва седем години след Симеоновата наказателна експедиция. Това става при променените условия в българо-византийските отношения след възцаряването на цар Петър, признаването на владетелското му достойнство и брака му с внучката на император Роман Лакапин – Мария [**Constantine Porphyrogenitus**, 1967, р. 32_{128–145}; срв.: **Константин Багренородни**, 1964, с. 212; **Константин Порфирогенит**, 1959, с. 57; **Константин Багрянородный**, 1991, с. 147, 149].

С ясното осъзнаване на въпросителните около цялото летописно съчинение на „Дуклянеца”, заради влиянието на локална, устна, легендарна традиция и специално с агиографската подложка при

¹⁰ **Лъв Хирсофакт (Магистър)**, Преписка. – ГИБИ, IV, с. 176 и сл.; **Патриарх Николай Мистик**, Писма. – ГИБИ, IV, с. 256–257; **Писма на Роман Лакапин до цар Симеон**. – ГИБИ, IV, с. 300, 312 – 313; **Продължителят на Теофан**, Хронография. – ГИБИ, V, с. 122 – 123; **Лъв Граматик**, Хронография. – ГИБИ, V, с. 158 – 159; **Псевдо-Симеон**, Хронография. – ГИБИ, V, с. 176, 179; **Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon**, 2006, р. 275₉₄–276₁₀₀, 277_{126–132}; **Продължителят на Георги Монах**, Хроника. – ГИБИ, VI, с. 139 – 140; **Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum**, 1973, р. 176_{93–95}, 177_{31–35}.

съставянето на гл. XXXVI – XXXVII от въпросната творба, трябва да се посочи, че в нея са съхранени сведения за политиката на цар Самуил спрямо военнопленниците [Дуклянски летопис, 1965, с. 172 – 179]. При това се открояват известни прилики тъкмо във връзка с решения, прилагани в Първата българска държава, както към елитарната група на аристократи и висши военни, така и на популярно ниво¹¹. Фрагментите от текста са добре познати, но с оглед на конкретния интерес заслужава да бъдат цитирани отново. „Младежът Владимир заел престола и растял украсен с всестранна мъдрост и светост. А по същото време, докато Владимир бил още младеж и управлявал вместо баща си, гореспоменатият български цар Самуил събрал голяма войска и пристигнал в пределите на Далмация, нападайки земята на княз Владимир. Князът пък, който бил свят мъж и не искал никой от хората му да загине във война, скромно се оттеглил и заедно с цялото си племе се възкачил на планината, която се нарича Облик. След това царят, като дошъл с войската си и видял, че не може да надвие княз Владимир, оставил част от войската си в подножието на планината и потеглил да превземе града Дулциний [Улцин]...” [Дуклянски летопис, 1965, с. 173]. В следващите редове, доста плътно до агиографската схема, хронистът разказва за чудо, допълвайки за контактите на цар Самуил със самия Йоан Владимир и с местен жупан, като дава да се разбере, че в крайна сметка блокадата обезсмисля съпротивата и предизвиква княза да се предаде. След описаното предаване и залавяне на Йоан Владимир в текста се говори и за по-нататъшните действия при т. нар. Далматински поход на българския владетел: „...Царят веднага го изпратил на заточение в пределите на Охрид – в местността, която се нарича Преспа и гдето се намирал дворецът на същия цар. След това царят събрал войска и дълго време воювал срещу Дулциний, но по никакъв начин не могъл да го превземе. Разгневен, той се оттеглил оттам и започнал да разрушава, да опожарява и оплячкосва цяла Далмация. Той опожарил градовете Декатар [Котор] и Лаузиум [Дубровник], опустошил също и селата и цялата област наоколо, и то така, че страната изглеждала като обезлюдена. Нанасяйки такива опустошения, царят пребродил както приморските, така и планинските области чак до Зара. След това през Босна и Рашка той се завърнал в страната си...” [Дуклянски летопис, 1965, с. 174].

Що се отнася до Босна и Рашка, гореизложеното не предоставя съществени основания да се смята, че са подчинени. Дори не се споменава да са подложени на плячкосване. Следващите пасажии в гл. XXXVI на летописната творба на „Дуклянеца”, покрай влюбването и сватбата на княз Йоан Владимир и Самуиловата дъщеря Теодора-Косара, представят доста по-различна ситуация с Дукля и Травуния. Романтичният момент, на който е отделено доста място, не бива да се подценява. Наред с това, относно политическата страна на брака между царската дъщеря и пленения княз едва ли има особени съмнения. Съгласно текста на „Дуклянеца”, след подготовката и отпразнуването на сватбата, цар Самуил „...поставил Владимир за княз и му предал земята и царството на дедите му...” Княз Йоан Владимир е върнат в бившите му владения, но вече като български поставеник, анагажиран с политиката на тъста си. За допълнително обвързване на княза в структурите на Самуилова България може да се приема и прехвърлянето на „...цялата Дирахийска земя” под негово управление [Дуклянски летопис, 1965, с. 174; Пириватрић, С. 2005, с. 91 – 99]. Разбира се, ако известието не е фикция, а има историческа основа, почива на реални събития и процеси и се доближава до коректното им представяне. Трябва да се признае, че сходен модел на интеграция на виден военнопленник е описан в хрониката на Йоан Скилица (и в добавките на епископ Михаил Девошки). Според византийския автор около или малко преди 1000-та година в Драч, след оженването му за друга Самуилова дъщеря – Мирослава, е изпратен Ашот Таронит, син на убития в сражение дук на Солун – Григорий. Предвид

¹¹ Йоан Скилица е категоричен, че старата практика за масови преселвания и усилия за интеграция на похитеното от чужда територия население е в сила и през последните години от съществуването на Първата българска държава. „Той [Самуил] бил войнствен човек, който никога не знаел покой, и докато ромейските войски били заети в боевете срещу Склар, той безнаказано нахлувал във всички западни области не само в Тракия, в Македония и земите около Солун, но и в Тесалия, Елада и Пелопонес. Той завзел много крепости – отбелязва хронистът – най-главната от които била Лариса, чиито жители преселил с целите им семейства във вътрешността на България, и като ги зачислил в списъците на своите войници, използвал ги като съюзници срещу ромейците...” [Георги Кедрин – Йоан Скилица, Кратка история. – ГИБИ, VI, с. 276].

разпределението на владенията в региона на границата между първото и второто хилядолетие въпросът, дали има съвпадение или разминаване с престоя на Мирослава и Ашот Таронит в Драч и управлението на околностите му от княз Йоан Владимир и Теодора-Косара, несъмнено е важен. За жалост, при настоящото състояние на изворовата база еднозначен отговор е трудно постижим¹².

С оглед на политиките спрямо сръбските военнопленници в Първата българска държава споменатата несигурност не се отразява на открояващите се решения. Дуклянският презвитер пише за разрушаване, опожаряване и оплячкосване, което засяга не само „градовете Декатар и Лаузиум“, но също така „и селата и цялата област наоколо“. При това до степен, че земите да изглеждат като необитаеми. С уговорката, че не са художествено-творчески похват, а отражение на български успехи, в пряка връзка с масови отвлечения на местното население и депортирането му в България са пасажите, отнасящи се до Травуния. Известието, че цар Самуил „... *проводил да кажат на Драгимир, чичото на Владимир, да дойде и да получи своята област, да събере народа и да засели страната...*“, очертава контурите на изпитаната практика на опустошаване и депортации. Дори и с резерви около мащабите, споменаването на разпиляно и похитено население и „*обезлюдена*“ територия, чиито князе са или изгнаници, или военнопленници при българите, силно напомня на описанията в гл. 32 на *DAI* на покорените владения на Властимировичи от 924 – началото на 30-те години на X век. Изкушаващите допълнителни коментари сякаш е най-коректно да бъдат спестени. Подобно решение не се дължи на прекалена академична предпазливост. Причината е, че клишираното извинение за изворовата база, която не позволява по-съществена детайлност, съотнесено към конкретната част от текста на Дуклянския презвитер, носи генерална императивност.

В заключение, доколкото може да се съди от податките, трябва да се признае, че около ролята на военнопленниците в българо-сръбските отношения поне при княз Борис-Михаил и при цар Симеон, се вижда известна двустранност. Определено, в сръбски ръце има и военнопленници българи при конфликтите от средата на IX и от началото на X век. Техният брой е практически неустановим, но става дума за непосредствени участници в страженията – висши аристократи, военни командири от всякакъв ранг и разбира се, редови бойци. Интересно е, че така очертаният им профил насочва към един напълно нересципрочен аспект. Трудно може да се открият разумни доводи за твърдение, че сред сърбите има български пленници в резултат на масово пленяване и депортации от опустошени или завоювани области. Не само защото наличните наративи приписват подобна активност на българските войски и не споменават нищо за прилагането ѝ от отрядите на някой сръбски княз. Тази много съществена разлика се дължи най-вече на характера на военните действия между Първата българска държава и съседните ѝ сръбски княжества. Независимо от колебанията в българската военна мощ, сръбските групи са в трайна дефанзива и дори има моменти на пряко подчинение. Обстоятелство, което предопределя еднотипност в ролята на военнопленниците в българо-сръбските отношения през разглеждания период. Попадналите в сръбски плен български воители от всякакъв ранг са несъпоставими с пленените сръбски князе, жупани и похитени големи групи от нисшите слоеве на населението. През Ранното Средновековие въпросните военнопленници са използвани като допълнително средство за натиск. Още един от пътищата за постигане на политическите цели на българските владетели в Централните и Западните Балкани.

¹² През последната четвърт на X – нач. на XI век, в рамките на две последователни генерации в семейството на Комитопулите, чрез тясно преплетени брачни и политически съюзи, се правят последователни опити и ключовият южноадриатически град да се обвърже с българската държава. Самият Самуил е женен за Агата, дъщеря на Йоан Хрисилий – протевон на Драч. От този брак се раждат синът му Гавраил Радомир и споменатите му дъщери Мирослава и Теодора-Косара. Ако се съди по известията, Ашот Таронит, със съгласието на Мирослава и със съдействието на дядо ѝ по майчина линия и на вуйчовците ѝ на определен етап предават града на византийците. Не бива да се пропуска също така, че в късната 1017 – нач. на 1018 г. цар Йоан Владислав обсажда града и намира смъртта си под стените му. Сред медиевистите все още има колебания защо предприема подобна обсада при положение, че основната заплаха е в друга посока. Вж. **Георги Кедрин – Йоан Скилица**, Кратка история. – **ГИБИ**, VI, с. 278, 279 – 280, 284, 287 – 288, 290; **Добавки на епископ Михаил Деволски** от 1118 г. към „Исторически свод“ на Йоан Скилица (XI в.). – В: **Гюзелев, В. (съст.)**, 1994, с. 53.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори:

ГИБИ, III – Гръцки извори за българската история, Т. III. София, 1960. [Gratski izvori za balgarskata istoriya, T. III. Sofiya, 1960.]

ГИБИ, IV – Гръцки извори за българската история, Т. IV. София, 1961. [Gratski izvori za balgarskata istoriya, T. IV. Sofiya, 1961.]

ГИБИ, V – Гръцки извори за българската история, Т. V. София, 1964. [Gratski izvori za balgarskata istoriya, T. V. Sofiya, 1964.]

ГИБИ, VI – Гръцки извори за българската история, Т. VI. София, 1965. [Gratski izvori za balgarskata istoriya, T. VI. Sofiya, 1965.]

ГИБИ, IX/2 – Гръцки извори за българската история, Т. IX. Произведения на Теофилакт Охридски, архиепископ български, отнасящи се до българската история. Част 2. Подготвени от Илия Г. Илиев. София, 1994. [Gratski izvori za balgarskata istoriya, T. IX. Proizvedenija na Teofilakt Ohridski, arhiepiskop bylgarski, otnasjashti se do bylgarskata istorija. Chast 2. Podgotveni ot Ilija G. Iliev. Sofiya, 1994.]

Гюзелев, В. (съст.), 1994 – В. Гюзелев. Извори за средновековната история на България (VII – XV в.) в Австрийските ръкописни сбирки и архиви. Т. 1. София, 1994. [V. Gyuzelev. Izvori za srednovekovnata istoriya na Balgariya (VII – XV v.) v Avstriyskite rakopisni sbirki i arhivi. T. 1. Sofiya, 1994.]

Дуклянски летопис, 1965 – Дуклянски летопис. – ЛИБИ. Т. III. София, 1965. [Duklyanski letopis – LIBI. T. III. Sofiya, 1965.]

Константин Багренородни, 1964 – К. Багренородни. За управлението на държавата. – ГИБИ. Т. V. София, 1964. [K. Bagrenorodni. Za upravlenieto na darzhavata. – GIBI. T. V. Sofiya, 1964.]

Константин Багрянородный, 1991 – Константин Багрянородный. Об Управлении Империей. Текст, перев., комм. и ред. Г. Г. Литаврин – А. П. Новосельцев, 2-е изд. Москва, 1991. [Konstantin Bagryanorodnyu. Ob Upravlenii Imperiyey. Tekst, perev., komm. i red. G. G. Litavrin – A. P. Novosel'tsev, 2-ye izd. Moskva, 1991.]

Константин Порфирогенит, 1959 – Константин Порфирогенит. Спис о народима. – Византијски извори за историју народа Југославије, II. Београд, 1959. [Konstantin Porfirigenit. Spis o narodima. – Vizantiyski izvori za istoriju naroda Jugoslavije. II. Beograd, 1959.]

ЛИБИ. Т. III. – Латински извори за българската история. Т. III. София, 1965. [Latinski izvori za bylgarskata istorija. T. III. Sofiya, 1965.]

Annales Regni Francorum, 1895 – Annales Regni Francorum inde ab a. 741 ad a. 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiorese Einhardi, ed. F. Kurze, in MGH (SGUS VI), Hannover, 1895.

Carolingian Chronicles, 1972 – Carolingian Chronicles. Royal Frankish Annals and Nithard's Histories, transl. B. W. Scholz – B. Rogers. Ann Arbor, 1972.

Constantine Porphyrogenitus, 1967 – Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio, ed. and transl. G. Moravcsik – R. J. H. Jenkins. [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, vol. I]. Washington, D. C., 1967.

Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, 1973 – Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum. Rec. I. Thurn. [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Vol. V, Series Berolinensis]. Berolini et Novi Eboraci, 1973.

Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon, 2006 – Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon. Rec. St. Wahlgren, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, vol. XLIV, Series Berolinensis]. Berolini et Novi Eboraci, 2006.

Проучвания:

Алимов, Д. Е. 2011 – Д. Е. Алимов. Полития Борны Gentes и Herrschaft в Далматии в первой четверти IX века. – SSBP, 2011, 1. [D. E. Alimov. Politiya Borna Gentes i Herrschaft v Dalmatii v pervoy chetverti IX veka. – SSBP, 2011, 1.]

Ангелов, Д., Кашев, С., Чолпанов, Б. 1983 – Д. Ангелов, Ст. Кашев, Б. Чолпанов. Българска военна история. От Античността до втората четвърт на X век. София, 1983. [D. Angelov, St. Kashev, B. Cholpanov. Balgarska voenna istoriya. Ot Antichnostta do vtorata chetvart na X vek. Sofiya, 1983.]

Ангелов, П. 2004 – П. Ангелов. Средновековната българска дипломатия. София, 2004. [P. Angelov. Srednovekovnata balgarska diplomatsiya. Sofiya, 2004.]

Бешевлиев, В. 1992 – В. Бешевлиев. Първобългарски надписи (второ преработено и допълнено издание). София, 1992. [V. Beshevliev. Parvobalgarski nadpisi (vtoro preraboteno i dopalнено издание). Sofiya, 1992.]

Благојевић, М. 1997 – М. Благојевић. Српске удеоне кнежевине. – ЗРВИ, 1997, 36. [M. Blagojevich. Srpske udone knezhevine. – ZRVI, 1997, 36.]

Божилков И., Гюзелев, В. 1999 – Ив. Божилков, В. Гюзелев. История на България в 3 тома. Т. 1. История на средновековна България VII – XIV век. София, 1999. [Iv. Bozhilov, V. Gyuzelev. Istoriya na Balgariya v 3 toma. T. 1. Istoriya na srednovekovna Balgariya VII – XIV vek. Sofiya, 1999.]

Гильфердинг, А. 1868 – А. Гильфердинг. История сербов и болгар. – В: Гильфердинг, А. Собрание сочинений. Т. 1. Санкт-Петербург, 1868. [A. Gil'ferding. Istoriya serbov i bolgar. – V: Gil'ferding, A. Sobraniye sochineniy. T. 1. Sankt-Peterburg, 1868.]

Георгиев, П. 2001 – П. Георгиев. Българо-сръбският договор от средата на IX век. – В: България, българите и техните съседи през вековете. Изследвания и материали от научна конференция в памет на доц. д-р Хр. Коларов, 30 – 31 октомври 1998 г. (Велико Търново). Велико Търново, 2001. [P. Georgiev. Balgarno-srabskiyat dogovor ot sredata na IX vek. – V: Balgariya, bulgarite i tehните sasedi prez vekovete. Izsledvaniya i materialii ot nauchna konferentsiya v pамет na dots. d-r Hr. Kolarov, 30 – 31 oktombri 1998 g. (VelikoTarnovo). VelikoTarnovo, 2001].

Грот, К. Я. 1880 – К. Я. Грот. Известия Константина Багрянородного о сербах и о хорватах. Санкт-Петербург, 1880. [K. Ya. Grot. Izvestiya Konstantina Bagryanorodnago o serbah i o horvatah. Sankt-Peterburg, 1880.]

Гюзелев, В. 1969 – В. Гюзелев. Княз Борис Първи. България през втората половина на IX век. София, 1969. [V. Guzelev. Knyaz Boris Parvi. Balgariya prez vtorata polovina na IX vek. Sofiya, 1969.]

Динић, М. 1978 – М. Динић. Српске земље у средњем веку (приредио С. Ћирковић). Београд, 1978. [M. Dinich. Srpske zemle u srednem veku (prigredio S. Chirkovich). Beograd, 1978.]

Дринов, М. 1875 – М. Дринов. Южные славяне и Византия в X веке. – Чтения Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. 1875, кн. 3. [M. Drinov. Yuzhnye slovyane i Vizantiya v X veke. – Chteniya Imperatorskom obshtestve istorii i drevnostey rossiyskih pri Moskovskom universitete. 1875, kn. 3.]

Дуйчев, И. 1972 – Ив. Дуйчев. Разказът за „Чудото“ на великомъченик Георги със сина на Лъв Пафлагонски, пленник у българите. – В: Дуйчев, И. Българско средновековие. София, 1972. [Iv. Duychev. Razkazat za „Chudoto“ na velikomachenik Georgi sas sina na Lav Paflagonski, plennik u bulgarite. – V: Duychev, I. Balgarsko srednovekovie. Sofiya, 1972.]

Живковић, Т. 2001 – Т. Живковић. Тактикон Успенског и тема Далмација. – ИЧ, 2001, 48. [T. Zhivkovich. Taktikon Uspenskog i tema Dalmatsija. – ICH, 2001, 48.]

Живковић, Т. 2005 – Т. Живковић. Владарска идеологија и њен утицај на српско-бугарске односе у раном средњем веку. – В: България и Сърбия в контекста на византийската цивилизация. София, 2005. [T. Zhivkovich. Vladarska ideologija i njen utitsaj na srpsko-bugarske odnose u ranom srednjem veku. – V: Balgariya i Sarbiya v konteksta na vizantiyskata tsivilizatsiya. Sofiya, 2005.]

Живковић, Т. 2006 – Т. Живковић. Портрети српских владара (IX – XII век). Београд, 2006. [T. Zhivkovich. Portreti srpskih vladara (IX – XII vek). Beograd, 2006.]

Златарски, В. 1927 – В. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. 1, ч. 2. София, 1927. [V. Zlatarski. Istoriya na balgarskata darzhava prez srednite vekove. T. 1, ch. 2. Sofiya, 1927.]

Иречек, К. 1886 – К. Иречек. История на българите. Велико Търново, 1886. [K. Irechek. Istoriya na bulgarite. Veliko Tarnovo, 1886.]

Историја српског народа, 1981 – Историја српског народа (ур. С. Ћирковић). Књ. 1. Од нај старијих времена до Маричке битке (1371). Београд, 1981. [Istoria srpskog naroda (ur. S. Chirkovich). Kn. 1. Od naj starijih vremena do Marichke bitke (1371). Beograd, 1981.]

Иречек, К. 1978 – К. Иречек. Историја срба. Прва књига, до године 1537 (Политичка историја). Др. изпр. и доп. изд. Прев. Ј. Радонић (Фототип). Београд, 1978. [K. Irechek. Istoria srba. Prva knjiga, do godine 1537 (Politichka istoria). Dr. izpr. i dop. izd. Prev. J. Radonich (Fototip). Beograd, 1978.]

Кодов, Х. 1962 – Хр. Кодов. Един стар славянски превод на разказ за „чудото“ на свети Георги с византийския войн Георги, пленник у българите. – ИИЛ, 1962, 13. [Hr. Kodov. Edin star slavyanski prevod na razkaz za „chudoto“ na sveti Georgi s vizantiyskiya voyn Georgi, plennik u bulgarite. – IIL, 1962, 13.]

Литаврин, Г. 1994 – Г. Литаврин. Константин Багрянородный о Болгарии и болгарях. – В: Сборник в чест на акад. Д. Ангелов. София, 1994. [G. Litavrin. Konstantin Bagryanorodnyu o Bulgarii i bolgarah. – V: Sbornik v chest na akad. D. Angelov. Sofiya, 1994.]

Максимовић, Љ. 1979 – Љ. Максимовић. О времену похода бугарског кнеза Бориса на Србију. – ЗФФ, XIV/1, 1979. [L. Maksimovich. O vremenu pohoda bugarskog kneza Borisa na Srbiju. – ZFF, XIV/1, 1979.]

Матанов, Х. 2002 – Хр. Матанов. Средновековни Балкани. Исторически очерци. София [Hr. Matanov. Srednovekovni Balkani. Istoricheski ochertsii. Sofiya, 2002.]

Мијушковић, С. 1988 – С. Мијушковић. Љетопис попа Дукљанина. Београд, 1988. [S. Mijushkovich. Letopis pora Duklanina. Beograd, 1988.]

Новаковић, Б. 2012 – Б. Новаковић. Дукља у спису *De administrando imperio*. – ЗРВИ, 2012, 49. [B. Novakovich. Dukla u spisu *De administrando imperio* – ZRVI, 2012, 49.]

Оболенски, Д. 2001 – Д. Оболенски. Византийската общност. Източна Европа 500 – 1453. Превод от англ. език Л. Симеонова. София, 2001. [D. Obolenski. Vizantiyskata obshtnost. Iztochna Evropa 500 – 1453. Prevod ot angl. ezik L. Simeonova. Sofiya, 2001.]

Павлов, П. 2008 – П. Павлов. Сърбия в политиката на княз Борис-Михаил (852 – 889) и цар Симеон Велики (893 – 927). – В: Християнската култура в Средновековна България. Материали от национална научна конференция, Шумен 2 – 4 май 2007 г. по случай 1100 години от смъртта на св. княз Борис-Михаил (ок. 865 – 907). ВеликоТърново, 2008. [P. Pavlov. Sarbiya v politikata na knyaz Boris-Mihail (852 – 889) i tsar Simeon Veliki (893 – 927). – V: Hristiyanskata kultura v Srednovekovna Balgariya. Materiali ot natsionalna nauchna konferentsiya, Shumen 2 – 4 may 2007 g. po sluchay 1100 godini ot smartta na sv. knyaz Boris-Mihail (ok. 865 – 907). Veliko Tarnovo, 2008.].

Палаузов, С. 1852 – Сп. Палаузов. Век Болгарского царя Симеона. Санкт-Петербург, 1852. [Sp. Palauzov. Vek Bolgarskogo tsarya Simeona. Sankt-Peterburg, 1852.].

Пириватрић, С. 2005 – С. Пириватрић. Дукља, Бугарска и Византија на Јужном Јадрану крајем 10. и почетком 11. века. – В: България и Сърбия в контекста на византийската цивилизация. София, 2005. [S. Pirivatrich. Dukla, Bugarska i Vizantija na Juzhnom Jadranu krajem 10. i pochetkom 11. veka. – V: Balgariya i Sarbiya v konteksta na vizantiyskata tsivilizatsiya. Sofiya, 2005.].

Ракова, С., Матанов, Х. 1991 – Сн. Ракова, Хр. Матанов. Процесы государственного развития у хорватов и сербов IX – XII вв. – В: Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне VI – XII вв.). Москва, 1991. [Sn. Rakova, Chr. Matanov. Protsesy gosudarstvennogo razvitiya u khorvatov i serbov IX – XII vv. – V: Rannefeodal'nyye gosudarstva i narodnosti (yuzhnyye i zapadnyye slavyane VI – XII vv.). Moskva, 1991.].

Симеонова, Л. 1999 – Л. Симеонова. Разшифроване на езика на символите: „Реформите“ на Лъв VI в дворцовия и публичния церемониал. – ИПр., LV, 1999, 5 – 6. [L. Simeonova Razshifrovane na ezika na simbolite: „Reformite“ na Lav VI v dvortsoviya i publichniya tseremonial. – IPr., LV, 1999, 5 – 6.].

Славковић-Срећковић, П. 1884 – П. Славковић-Срећковић. Историја српскога народа. Београд. [P. Slavkovich-Srechkovich. Istorija srpskoga naroda. Beograd, 1884.].

Тъпкова-Займова, В. 1987 – В. Тъпкова-Займова. Формы власти в Византии и в Балканских государствах (до X в.). – В: Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей. Москва, 1987. [V. Tapkova-Zaimova. Formy vlasti v Vizantii i v Balkanskih gosudarstvah (do X v.). – V: Etnosotsialnaya i politicheskaya struktura rannefeodalnyh slavyanskikh gosudarstv i narodnostey. Moskva, 1987.].

Тъпкова-Займова, В. 2001 – В. Тъпкова-Займова. Свети Йоан Владимир и културното общуване в Западните части на Балканския полуостров. – ГСУ, ЦСВП „Ив. Дуйчев“, 91 (10), 2001. [V. Tapkova-Zaimova. Sveti Yoan Vladimir i kulturnoto obshtuvane v Zapadnite chasti na Balkanskiya poluostrov. – GSU, TSSVP „Iv. Duychev“, 91 (10), 2001.].

Ферлуга, Ј. 1968 – Ј. Ферлуга. Византија и постанак нај раних јужнословенских држава. – ЗРВИ, 11 [J. Ferluga. Vizantija i postanak naj ranih juzhnoslovenskih drzhava. – ZRVI, 1968, 11.].

Ферлуга, Ј. 1957 – Ј. Ферлуга. Византиска управа у Далмацији. Београд, 1957 [J. Ferluga. Vizantiska uprava u Dalmatsiji. Beograd, 1957.].

Ферлуга, Ј. 1971 – Ј. Ферлуга. Византијско царство и јужнословенске држава од средине IX до средине X века. – ЗРВИ, 1971, 13. [J. Ferluga. Vizantijsko tsarstvo i juzhnoslovenske drzhava od sredine IX do sredine X veka. – ZRVI, 1971, 13.].

Ферјанчић, Б. 1997 – Б. Ферјанчић. Василије I и обнова византијске власти у IX веку. – ЗРВИ, 1997, 36. [B. Ferjančić. Vasilije I i obnova vizantijske vlasti u IX veku. – ZRVI, 1997, 36.].

Христов, Ј. 2012 – Ј. Христов. Някои бележки към Закон за съдене на хората и робството в новопокръстена България. – Studia Iuridico-Historica, I/1, 2012. [Ya. Hristov. Nyakoi belezhki kam Zakon za sadene na horata i robstvoto v novopokrastena Balgariya. – Studia Iuridico-Historica, I/1, 2012.].

Христов, Ј. 2013 – Ј. Христов. Осакатен или поробен: За съдбата на част от византийските пленници по времето на цар Симеон (893 – 927). – Балканистичен форум, 2013, 3. [Ya. Hristov. Osakaten ili poroben: Za sadbata na chast ot vizantiyskite plennitsi po vremeto na tsar Simeon (893 – 927). – Balkanistichen forum, 2013, 3.].

Шафарик, П. 1847 – П. Шафарик. Славянския древности. Перев. О. Бодянский. Т. II, ч. 1. Москва, 1847. [P. Shafarik. Slavyanskiya drevnosti. Perev. O. Bodyanskiy. T. II, ch. 1. Moskva, 1847.].

Шишић, Ф. 1928 – Ф. Шишић. Летопис попа Дукљанина. Београд-Загреб, 1928. [F. Shishich. Letopis popa Duklanina. Beograd-Zagreb, 1928.].

Бекић, Ђ. 2009 – Ђ. Бекић. Зашто је кнез Мутимир задржао Петра Гојниковића? – Теме, 2009, 2. [Ch. Chekich. Zashto je knez Mutimir zadrzhao Petra Gojnikovicha? – Teme, 2009, 2.].

Чирковић, С. 2004 – С. Чирковић. Срби међу европским народима. Београд, 2004. [S. Chirkovich. Srbi među evropskim narodima. Beograd, 2004.].

Анчић, М. 1998 – М. Анчић. Od karolinškoga dužnosnika do hrvatskoga vladara. Hrvati i karolinško carstvo u prvoj povici IX. stoljeća. – RZPZ, 1998, 40.

Анчић, М. 2000 – М. Анчић. U osvithnovog doba Karolinško carstvo i njegov jugoistočni obad. – Hrvati i Karolinzi. Dioprvi, Razpraveivrela, Split, 2000.

Fine, J. V. A. 2006 – J. V. A. Fine. When ethnicity did not matter in the Balkans: A Study of Identity in Pre-Nationalistic Croatia, Dalmatia and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods. Ann Arbor, 2006.

Jenkins, R. J. H. 1967 – R. J. H. Jenkins. General Introduction. – In: *Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio*. G. Moravcsik and R. J. H. Jenkins (ed. and transl.), I, Washington, D. C., 1967 (= *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, vol. I).

Gračanin, H. 2013 – Hr. Gračanin. Bulgari, Franci i Južna Panonija u 9. stoljeću. Reinterpretacija povijesnih izvora. – Hrvati i Bugarikrozstoljeća. Povijest, kultura, umetnost i jezik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Dakovu (23 – 24 ujna), Zagreb, 2010.

Gjuselev, V. 1966 – V. Gjuselev. Bulgarisch-Fränkische beziehungen in der ersten hälfte des 9 jhs. – *BBg*, 1966, 2.

Klaić, N. 1971 – N. Klaić. Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. Zagreb, 1971.

Košćak, V. 1980 – 1981 – V. Koščak. Pripadnost istočne obale Jadrana do Splitskih sabora (925 – 928). – *HZ*, 1980 – 1981, XXXIII – XXXIV/1.

Komatina, P. 2010 – Pr. Komatina. The Slavs of the Mid-Danube Basin and the Bulgarian Expansion in the First half of the 9th century. – *ЗРВИ*, 2010, 47.

Mošin, V. 1950 – VI. Mošin. Ljetopis popa Dukljanina. Zagreb, 1950.

Mužić, I. 2006 – I. Mužić. Hrvatska povijest devetoga stoljeća. Split, 2006.

Ramadān 'Abdal-'Aziz, M. A. 2009 – M. A. Ramadān 'Abdal-'Aziz. The Treatment of Arab Prisoners of War in Byzantium, 9th–10th Centuries. – *Annales islamologiques*, 2009, 43.

Rotman, Y. 2009 – Y. Rotman. Byzantine Slavery and the Mediterranean World. Jane Marie Todd (transl.). Cambridge, Mass., 2009.

Reuter, T. 1990 [2006] – T. Reuter. The End of Carolingian military expansion. – In: Godman P. and R. Collins (eds.). *Charlemagne's Heir: New Perspectives on the Reign of Louis the Pious (814 – 840)*. Oxford, 1990. [= Reuter, T. *Medieval Politics and Modern Mentalities*. Cambridge, 2006].

Ronin, V. 1985 – VI. Ronin. The Franks on the Balkans in the Early Ninth Century. – *EB*, 1985, No 1.

Rotman, Y. 2012 – Y. Rotman. Captif ou esclave? Entre marché d'esclaves et marché de captives en Méditerranée médiévale. Les esclavages en Méditerranée. Espaces et dynamiques économiques. Fabienne P. Guillén et Salah Trabelsi (eds.). Madrid, 2012.

Simeonova, L. 1998 – L. Simeonova. In the Depths of Twentieth-Century Byzantine Ceremonial: The Treatment of Arab Prisoners of War at Imperial Banquets. – *BMGS*, 1998, 22.

Sophoulis, P. 2011 – P. Sophoulis. Containing Bulgar threat: Byzantium's search for an ally in the former Avar territories in the Early Middle ages. – *Bulgaria mediaevalis*, 2011, Vol. 2.

Trombley, F. 2004 – Fr. Trombley. The Arabs in Anatolia and the Islamic Law of War (fiqhal-jihād) Seventh–Tenth Centuries. – *Al-Masaq*, XVI, 2004, 1.

Živković, T. 2007 – T. Živković. The Golden Seal of Stroimir. – *ИЧ*, 2007, 55, 23 – 29.

Živković, T. 2011 – T. Živković. The Origin of the Royal Frankish Annalist's Information about the Serbs in Dalmatia. – In: *Споменица академика Симе Ђирковића*. Београд, 2011.

Živković, T. 2013 – T. Živković. On the Baptism of the Serbs and Croats in the Time of Basil I (867 – 886). – *SSBP*, 2013, 1.

Wolfram, H. 2001 – H. Wolfram. The Creation of Carolingian frontier system c. 800. – In: Pohl, W., Wood, I. and Reimitz, H. (eds.). *The Transformation of the Frontier. From Late Antiquity to Carolingians*. Leiden-Boston, 2001.

Съкращения:

ГСУ, ЦСВП – Годишник на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“ (София)

ЗРВИ – Зборник Радова Византолошког института (Београд)

ЗФФ – Зборник Филозофског факултета (Београд; Универзитет у Београду)

ИИЛ – Известия на Института за литература (София)

ИПр – Исторически преглед (София)

ИЧ – Исторички часопис (Београд)

BBg – *Byzantinobulgarica* (Sofia)

BMGS – *Byzantine and Modern Greek Studies* (Oxford–Birmingham)

EB – *Etudes Balkaniques* (Sofia)

HZ – *Historijski zbornik* (Zagreb)

MGH – *Monumenta Germaniae Historica* (Hannover–Berlin)

SSBP – *Studia Slavica et Balkanica Petropolitana* (Санкт-Петербург)

RZPZ – *Radovi Zavoda Povjesnih znanosti HAZU u Zadru* (Zagreb–Zadar)